

בין גאווה לאשמה: התמודדות אימהות ישראליות לקראת גיוס בניהן הבכורים לשירות צבאי קרבי

רבקה תובל-משיח ועליזה קורב

רקע: חרף מרכזיותו של השירות הצבאי בחיי צעירים ישראלים, עדיין מועט המחקר הבוחן את השפעותיו הנפשיות והרגשיות על הורי המתגייסים. המאמר הנוכחי מבקש להתמקד בחווייתן הרגשית של אימהות לבנים בכורים העומדים לפני גיוסם לשירות קרבי, מתוך הנחה שחווייתיהן עשויות להיות מורכבות, בשל הקונפליקט האפשרי בין האתוס התרבותי הישראלי הצבאי ובין ערכים אינדיבידואליים והרצון להגן על הבנים.

מטרת המחקר: ביקשנו לחקור את קיומו של הקונפליקט בחווייתיהן של האימהות, אם אכן הוא קיים, ואת אופני ההתמודדות עמו.

שיטת המחקר: במתודולוגיה נרטיבית, רואיינו 15 אימהות ישראליות יהודיות טרם גיוסו של בן הבכור לשירות קרבי. המשתתפות נשאלו על רגשותיהן, מחשבותיהן ועמדותיהן כלפי השירות המתקרב. הראיונות נותחו באופן צורני ותוכני.

ממצאים: רוב האימהות התקשו ליישב בין חוויות סותרות: מחד גיסא, תחושות של גאווה, תפיסות חיוביות כלפי התפתחות העצמאות של הבן בצבא וכלפי השירות עצמו, וכן הזדהות עם הצורך לשרת; ומאידך גיסא, רגשות חרדה, אשמה וחוסר אונים לנוכח השירות המתקרב. רוב המרואיינות תיארו היבטים רגשיים וגופניים של חרדה, כולל חרדה מפני הצפוי, אך זאת לצד תפקוד אישי, משפחתי ומקצועי תקין. בנוסף, המשתתפות תיארו את התמודדותן כחוויה בודדה ואישית מאוד.

השלכות פרקטיות: הממצאים נדונים בהקשר של המתח שבין ההבניה החברתית-קולקטיבית של השירות הצבאי כאתוס תרבותי לבין החרדה שהוא מעורר, ומוצע פיתוח של מענים חברתיים ותמיכתיים לאלו החוות מצוקה.

מילות מפתח: שירות צבאי, הורים, חרדת ציפייה, גיוס, מיתוס תרבותי, צוק איתן

מבוא

חוק שירות ביטחון המחייב צעירים בגיוס לצבא, והמציאות הביטחונית על צרכיה המשתנים, הפכו את השירות הצבאי לעניין מרכזי בחברה הישראלית, לשלב אינטגרלי בתהליך ההתבגרות והחברות של נערים ונערות בישראל, ואפילו לגורם פעיל בהכנייה של ההורות. מבחינת ההורים, עשוי הגיוס לעורר רגשות מורכבים ואף קונפליקטואליים בשל מתחים בין הכוחות הפועלים במצב זה: חברתיים-תרבותיים, התפתחותיים ורגשיים. מן הצד החברתי-תרבותי – החובה האזרחית לשרת בתפקיד המוגדר על פי צורכי הצבא, ניצבת לעומת המוטיבציה למימוש אינדיווידואלי של הבן. זאת משום שהצבא מכפיף את הצעיר לתפקידים על פי צורכי הביטחון, שאינם תמיד עולים בקנה אחד עם רצונותיו וצרכיו האינדיווידואליים של הצעיר. מן הצד ההתפתחותי – הגיוס מתרחש בגיל שבו ממילא מתחילה היפרדות של המתבגר מהוריו, וכך הרצון ההורי לשלח ולהעניק עצמאות ולראות את הבן כבוגר – עומד מול הצורך לשמר ולגונן; מן הצד הרגשי – ההזדהות הרגשית עם תפקידי הצבא כמוסד לוחם מצד אחד, והרצון ההורי לגונן על הבן מפני סכנה לחייו מצד שני, עשויים לעורר מגוון רחב של רגשות, ולעודד פיתוח מנגנונים לשמירה על תפקוד בריא. מתחים אלו עשויים בשל טבעם לעורר רגשות של אי-שליטה על גורל הבן, ואיתם חוויות של חרדה מפני מה שעשוי להביא העתיד. אפשר שבמציאות הישראלית, הנתונה לאיום מתמיד וששכיחים בה מצבי סיכון ומלחמות, מבוססת חרדה זו על פחד מציאותי.

המאמר הנוכחי מבקש להתמקד בחוויותיהן של אימהות ישראליות לבנים העומדים לפני גיוס ליחידות קרביות. כפי שתארנו, נראה שהתהליך עשוי ליצור חוויות מורכבות ואולי אף אמביוולנטיות, ומטרתנו היא לתאר את חוויות האימהות לקראת הגיוס ככלל, ולנוכח קיומם של המתחים בין צרכים וערכים סותרים בפרט, וכן לבחון כיצד הן מתמודדות עם הרגשות שהגיוס מעורר. הנחתנו היא כי המפגש שיוצר האתוס התרבותי הישראלי בין מקומו וחשיבותו של השירות הצבאי ובין הרצון לגונן על הבן עשוי לעורר שלל תגובות וחוויות רגשיות, כולל חרדה מפני הגיוס הצפוי.

שירות צבאי והאתוס הישראלי

המדינה ומערכת החינוך מאדירים את הצבאיות והיא מועברת מדור לדור הן במשפחה והן במסגרות החינוך כבר מגיל הגן. כל אלו מכינים באופן אינטנסיבי ולאורך שנים את המשפחות והנוער לגיוס (ששון-לוי, 2006), זאת בשל מיקומו המרכזי של הצבא באתוס הישראלי (ששון-לוי, 2006), המבוסס על מיתוסים שליוו את כינונה של החברה בארץ (אלמוג, 1997). הבנייתו של אתוס הלוחם התאפשרה על ידי קיומם של מנגנונים חברתיים-תרבותיים ובהם "תרחיש מפתח" לגבר הישראלי, שלפיו המעבר לבגרות

בין גאווה לאשמה: התמודדות אימהות ישראליות לקראת גיוס בניהן

ועיצוב הזהות הגברית מתגבשים דרך השירות הצבאי. האתוס עוצב בהקשר של המאבק לקיום היישוב והמדינה, אך גם בהמשך, מיתוסים של יחידות ושל לוחמים נבנים ונהרסים במהלך השנים, ומהווים מודלים לחיקוי ולהערצה.

עם השנים השתנתה המגמה ועלה כוחם של מיתוסים אחרים הפועלים לכינונה של האינדיווידואליות או לחיזוק ההשתייכות לקבוצות חברתיות מובחנות – עדתיות, אתניות, מגדריות ואחרות (קימרלינג, 2001). בהתאם לכך, אפשר לראות גם שינוי באופיו של מיתוס מרכזי הקשור קשר הדוק עם אתוס הלוחם, והוא "מיתוס העקדה" (אלמוג, 1997). מיתוס זה טומן בחובו כפל פנים, הקרבה וקורבנות, ויסודו במתח פנימי ופרדוקס. מצד אחד הוא מבטא חווייה של אומץ, נכונות להקרבה של חיים למען אידיאל רוחני, ומן הצד השני חווייה הפוכה של חרדה, הנובעת מן הסיטואציה חסרת האונים שבה נתון הקורבן. הציונות שינתה מיתוס זה והפכה את העקדה הפסיבית לעקדה מרצון, לפעולה אקטיבית של גבורה, שבה "הקורבן" מהווה מכשיר להגשמה אידיאית ומבחן לנאמנות שבטית. עם השנים השתנתה העמדה ביחס למיתוס – מעמדה של קבלה למחאה נגדו.

בדומה לשינויים בעמדה ביחס למיתוס העקדה חל שינוי גם במעמד ההגמוני של תפיסת הביטחון. למרות זאת, מעמדו של החייל הקרבי הלוחם נשאר גבוה וממשיך לשמש גורם מרכזי בעיצוב הזהות הגברית. הסכימה העיקרית לעיצוב הגבריות היא המשוואה "לוחם=גבר" וממנה נגזרות התכונות הראויות: שליטה ברגשות, יכולת פיזית גבוהה, סבולת ויכולת ליצור תוקפנות (קפלן, 1999).

במסגרת התרבותית-חברתית הזאת גדלים הבנים בישראל; וכשבן מגיע לגיל גיוס, היינו לרגע האפשרות לממש את אתוס הלוחם, נמצאים ההורים – תהא אשר תהא עמדתם הפוליטית – במצב מורכב הכולל גם את הצורך ההתפתחותי להיפרד מבנם היוצא לעצמאות, וגם את הרגשות השונים הנובעים משליחתו לצבא, במיוחד לשירות ביחידה קרבית, הכרוך בסיכונים ממשיים. חוויות המתגייסים וההורים נחקרו בכמה מחקרים (מייזלס, 1995; מצר, 2009; סופר, קטן ושוחט, 1993) אך רובם בחנו את עמדות ההורים רק מבחינת השפעתן על הבן החייל ועל הסתגלותו לצבא. יש מעט מחקר, בארץ ובעולם, על חוויות ההורים מנקודת מבטם לנוכח הגיוס הקרוב (מצר, 2009). המחקרים העלו כי ההורים אכן מתמודדים עם כמה קונפליקטים: תלות-עצמאות, גאווה-פחד, ערכי-חברתי; שינוי בתפקידים במשפחה (סופר ועמיתים, 1993); מחויבות חברתית-תרבותית ולאומית בצד שאלות על הכרח וצווים פנימיים; שימור הקרבה עם הבן לעומת אפשרויות מימושו העצמי, נפרדות וצמיחה (אלאור, 2001; מצר, 2009). במחקרה של מן-שלו (2016), שנעשה על חוויות ההורים לבנים בגילים שונים החל מהלידה לנוכח ידיעת הגיוס, תיארו אימהות את התחושה כי אינן יכולות להצליח בשתי מטלות אימהיות: לגדל את הבן בביטחון ועם זאת לאפשר לו לאמץ זהות גברית

נפרדת; ואילו אבות תיארו כי הם נעים בין הזדהות עם ערכים של הגנה על המדינה ועל משפחתם בעוד אותם ערכים מסכנים את בניהם.

זאת ועוד. הקונצנוס בחברה הישראלית על יעדיו ועל תפקידיו של הצבא, שבעבר היה מלא, התחלף בשנים האחרונות בעמדות ביקורתיות יותר כלפי שירות הצבאי (Levy, 2009). שינויים אלו הם חלק מההקשר שבו חווים הורים את גיוס בניהם לצבא, ועשויים להשפיע על חוויותיהם.

מחקרים בישראל העלו כי גיוס הבנים הפגיש את ההורים עם רגשות עזים, ולעתים סותרים, ועם קונפליקטים תוך-אישיים ואסטרטגיות התנהגותיות סמויות בחלקן, ללא קשר למידת המתח הביטחוני שהיה באותה תקופה (אלאור, 2001; מן-שלוי, 2016; מצר, 2009). ההורים למתגייסים חשו פחד, בלבול, ייאוש וחוסר אונים אך גם גאווה, תקווה וביטחון (מצר, 2009), וגם אימהות שבניהן היו כבר בשירות פעיל, חשו כי אינן יכולות להתערב ולשלט בחיי הבן, שסדר יומן נדחק מפני סדר יומו ושהפרקטיקות האימהיות כלפיו הצטמצמו לבישולים וכביסות (מצר, 2009).

מחקרים שנערכו במדינות אחרות, למשל בהולנד, העלו כי גם הורים לחיילים לא קרביים חוו תסמינים של עייפות וחרדה (Dirkzwager, Bramsen, Adèr, & van der Ploeg, 2005; Rosen & Durand, 2000). מחקר בארצות-הברית העלה כי הורים חוו חרדה לביטחון ילדיהם הנלחמים בעירק ודאגה לרווחתם האישית. ההורים דיווחו על תסכול מהעדר תקשורת זמינה עם ילדיהם, תחושות של חוסר אונים, ועל צורך בתמיכה מגורמים רשמיים ולא רשמיים כדי להתמודד טוב יותר עם המצוקה. הם דיווחו גם על השפעות השירות של בנם על נישואיהם (Crow & Myers-Bowman, 2011). אימהות סבלו ממצוקה נפשית וסיכנו את בריאותן בהתנהגויות כגון עישון, השמנה וחוסר פעילות גופנית. מחקר שהשווה בין אימהות של חיילים קרביים לאימהות של חיילים לא קרביים מצא כי אימהות של חיילים קרביים היו במצוקה נפשית גדולה יותר וסבלו יותר מבעיות בריאות (Slaven-Lee, Padden, Andrews, & Fitzpatrick, 2011).

ההבדלים בין אבות ואימהות מתחילים להתברר יותר לאחרונה. במחקר איכותני פסיכואנליטי נמצא כי אימהות דיברו על רגשותיהן והציפו את הקונפליקטים, ואילו אבות מיעטו להתבטא ואף השתתקו כשעלה נושא הגיוס של בניהם (מן-שלוי, 2016). במחקר ישראלי אחר נמצא כי רמת המצוקה הרגשית בסמוך לגיוס הבן גבוהה יותר אצל אימהות מאשר אצל אבות (Bitton & Tuval-Mashiach, 2017). במחקר שנעשה בהולנד דיווחו אימהות על יותר בעיות שינה ויותר בעיות סומטיות מהאבות (Dirkzwager et al., 2005).

לאור ממצאים אלו, המצביעים על חוויה נבדלת של אימהות ואבות, ומרמזים כי השירות הצפוי מעורר רגשות מורכבים ואף מצוקה בקרב אימהות, בחרנו להמשיך ולחקור כיצד חוות אימהות ישראליות את המתחים שתיארנו, וכיצד הן מתמודדות עימם.

בין גאווה לאשמה: התמודדות אימהות ישראליות לקראת גיוס בניהן

באופן ספציפי, ביקשנו לבחון כיצד אימהות חוות את ההיבטים השונים שהגיוס לשירות קרבי מזמן, וכיצד הן מתמודדות במצבים שבהן הן חוות קונפליקט או מתח בין ערכים שונים וסותרים. החלטנו להתמקד דווקא באימהות לבנים בכורים, שכן אנו מניחות שהעוצמות הרגשיות לנוכח גיוס הבן הבכור, כשעדיין אין לאימהות התנסות קודמת עם גיוס בן לצבא, תהיינה גבוהות יותר.

שיטת המחקר

מחקר זה הוא איכותני קונסטרוקטיבי בגישה נרטיבית (De Finna & Georgakopoulou, 2015). אנו נשענות על הגדרה רחבה הרואה במחקר נרטיבי "כזה המבוסס על דיווחים מילוליים של אנשים אודות התנסויותיהם. סיפורים אלה אינם צריכים להתחבר לאוטוביוגרפיה שלמה, הם יכולים להיות אמירות או סיפורים תיאוריים קצרים שנוצרים בלשוננו ובסגנונו האישיים של המספר בתגובה לשאלות פתוחות של החוקר" (Josselson & Lieblich, 2001, p. 280). הנחתנו היא כי הנרטיבים שעולים מן הראיונות מבנים את המציאות כפי שהיא נראית בעיניה של כל אם בנקודה זו של חייה ושל חיי בנה, ודרכם היא מספרת משהו על מציאות חייה, ולכן אינם מתיימרים להציג תמונה "אובייקטיבית" אלא דרך אפשרית להבנת החוויה ולמשמעויות הנלוות לה (תובל-משיח וספקטור-מרזל, 2010).

המדגם

במחקר השתתפו 15 אימהות ישראליות יהודיות בשנות הארבעים-חמישים לחייהן שבניהן בכורים לומדים בכיתה י"ב או נמצאים לפני גיוס לשירות קרבי, ושמועד הגיוס הוא בשנה הקרובה בזמן קיום הראיונות. נעשה ניסיון לבחור נשים המייצגות מגוונים חברתיים שונים. המרואיינות הגיעו ממקומות שונים בארץ, 12 תושבות יישובים עירוניים, ושלוש מהן תושבות יהודה ושומרון. 12 היו ילידות הארץ ושלוש מתוכן עולות (אחת בילדותה ושתיים בבגרותן). לרוב המרואיינות היו ילדים נוספים (בין אחד לארבעה) פרט לאחת, שזה היה בנה היחיד. 14 מרואיינות נשואות ואחת גרושה. הרקע הדתי שלהן שונה (כרבע מהן אורתודוקסיות, כשליש מסורתיות, והשאר חילוניות). על אף המאמץ לייצג קולות שונים, המדגם שהתקבל בסופו של דבר מוטה מעט מבחינת המעמד החברתי-כלכלי של רוב המרואיינות – בינוני-גבוה.

המרואיינות

המרואיינות אותרו בשתי דרכים: דרך בקשה ממכרים שידעו על המחקר וקישרו עם מרואיינות פוטנציאליות, ודרך פרסום המחקר בקבוצות הורים ולוונטיות שבעקבותיו

פנו כמה אימהות לחוקרת. רוב האימהות שפנינו אליהן הסכימו להשתתף מלבד שתיים שסירבו. האימהות שרואיינו לא קישרו את החוקרת המראיינת לאימהות אחרות (כמו שמקובל לפעמים במחקר כזה). לאחר שיחה טלפונית שבה הוצגה מטרת המחקר ומהלכו עם הבקשה "ללמוד על ההתמודדות של אימהות עם הגיוס הקרוב של הבן הבכור לשירות הקרבי" ומסגרת הזמן לריאיון – כשעה וחצי – נקבע מקום מפגש לפי העדפת המרואיינת. מתוך ההבנה המקובלת במחקר איכותני, כי נרטיבים נוצרים תמיד בתוך הקשר (Zilber, Tuval-Mashiach, & Lieblich, 2008). חשוב לציין כי הראיונות התקיימו בפרק זמן של כשמונה חודשים. כולם פרט לשניים התקיימו לאחר מבצע "צוק איתן" (קיץ 2014). אף ריאיון לא התקיים בזמן הלחימה. במהלך המבצע ליוו כמה מן האימהות בני משפחה שלחמו, נפצעו ואף נהרגו. בן-זוגה של אחת מהמרואיינות שירת בתפקיד פיקודי במהלך המבצע. אחיינן של אחת המרואיינות נהרג. בן משפחה קרוב של מרואיינת אחרת נפצע באורח קשה, אחיה של אחת וקרוב משפחה של אחרת שירת בחי"ר במהלך המבצע. אם כן חשוב לזכור כי הראיונות נערכו כשזיכרון הלחימה טרי בחווייתן של המרואיינות, וייתכן שהשפיע על הבניית הנרטיב.

הליך המחקר

הריאיון נפתח בהסבר קצר על מטרת המחקר, ולאחריו התבקשה כל מרואיינת לאשר את הסכמתה להשתתף במחקר, להקליט את הריאיון ולהשתמש בציטוטים מדבריה תוך העלמת פרטים מזהים. הוצע למרואיינות לסיים את הריאיון בכל עת שתחפוצנה והן הוזמנו לפנות אל החוקרת בהמשך אם יחוושו צורך בכך. לבסוף הוצע להן לקרוא את המחקר לכשיסתיים, ואכן הדבר נעשה עם מרואיינות שהיו מעוניינות. האימהות אישרו את השתתפותן בריאיון בחתימתן על הסכמה מדעת. את כל הראיונות ערכה המחברת השנייה.

שאלות הריאיון

הריאיון כלל שני חלקים. הוא נפתח בהזמנה פתוחה שאפשרה העלאת אסוציאציות אישיות של המרואיינת: "הנושא עוסק בחוויות ומחשבות של אימהות לקראת השירות הקרבי של בניהן, ואני מבקשת להתחיל במה שעולה על דעתך בקשר לבקשה או לנושא". לאחר מכן התבקשה המרואיינת לספר באופן חופשי על בנה, ובהמשך לספר על חוויותיה ורגשותיה לנוכח השירות המתקרב. בחלקו השני של הריאיון נשאלו שאלות ממוקדות יותר על כמה נושאים: הציפיות, החששות והלבטים הקשורים בחוויה האימהית לקראת הגיוס וההתמודדות עימם; הקשר בין האם לבן לאורך השנים; מעורבות בן-הזוג בתהליך; ומידת השותפות של ההורים בתהליכי הבחירה במסלול הצבאי של הבן. לבסוף התמקדו השאלות במקומן של המחשבות על הגיוס לאורך

בין גאווה לאשמה: התמודדות אימהות ישראליות לקראת גיוס בניהן

שנות ההורות ועל העמדה ביחס לגיוס הצפוי. כל מרואיינת יכלה לנוע באופן חופשי בין הקטגוריות ולתאר את חוויותיה מנקודת מבטה. בהתאם לרצף השיחה העלתה החוקרת שאלות הקשורות בעיקרי המחקר: תהליכי התבגרות בהקשר הישראלי, ביטויים של דחק וחרדה והתמודדות עימם, וביטויים לקשר שבין אם ובנה.

עמדות פרשניות וניתוח

עמדתנו ההרמנויטית בפרשנות הממצאים הייתה כפולה, בהתאם לאבחנתה של ג'וסלסון (Josselson, 2004) בין שני סוגי הרמנויטיקה – שחזור ודה-מיסטיפיקציה. כלומר, מצד אחד בחרנו לפרש את הראיונות כפשוטם, דרך הקולות המודעים של המרואיינות בהקשר של גיוס בניהן, אך במקביל, מאחר שהנחנו שמעצם טבעו של הנושא, ייתכן שהראיונות יגעו ברגשות שקשה לבטאם ישירות, ביקשנו גם להתחקות אחר היבטים נסתרים ובלתי מודעים בטקסטים דרך הרמנויטיקה של דה-מיסטיפיקציה. הראיונות נותחו ניתוח תוכני-קטגוריאלי, וניתוח צורני-קטגוריאלי על פי "המודל המרובע" לניתוח ולפירוש של טקסטים נרטיביים שהציעו ליבליך, תובל-משיח וזילבר (2010).

רוב התימות הוגדרו מראש, אך בתוכן עלו תת-נושאים שעלו מהראיונות. בהתאם לכך התגבשו תימות מרכזיות בסיפורי המרואיינות, ובתוכן בחנו היבטים ספציפיים, כפי שפורטו בשאלות הריאיון, כמו היבטים תרבותיים וערכיים, תהליכים התפתחותיים, תהליכים דינמיים ומנגנוני הגנה. בנוסף נבחנו היבטים צורניים-קטגוריאליים, דרך השתלשלות הסיפור האינטואיטיבית של המרואיינת, רצף הדברים, שתיקות ומחוות, הזדקקות לתיווך או שטף דיבור ספונטני. כן נבחנו היבטים צורניים כגון מידת קוהרנטיות ובהירות, שפה אקטיבית או פסיבית, דיבור בגוף ראשון או בלשון מרוחקת, שפה סמלית או ישירה ועוד.

כל אלה אפשרו התייחסות גם למסרים בלתי מודעים העולים בריאיון, ואפילו מסרים החותרים תחת המסר המודע. כדי להגביר את תקפות המחקר השתמשנו בכמה אסטרטגיות, כגון ניתוח הטקסטים בידי שתי החוקרות, דיון משותף בקטגוריות שעלו, ושימוש ביותר מאסטרטגיית ניתוח אחת. כמו כן, השתדלנו לספק תיאור עשיר (thick description) דרך ריבוי ציטוטים מייצגים שימחישו את הרעיונות העולים מדברי האימהות.

מבט רפלקסיבי

מכיוון שאינטראקציית הריאיון מטבעה תלויה בקשר החד-פעמי שנוצר בין מראיינת למרואיינת (שקדי, 2003), חשוב לציין כי שתי החוקרות הן נשים ואימהות שסוגיית ההורות לבנים בשירות קרבי מעסיקה אותן בהקשר מחקרי ואישי. המחברת הראשונה

היא אם לבן שהיה חייל קרבי וסיים את שירותו הצבאי כמה שנים לפני ביצוע המחקר. המחברת השנייה, שערכה את הראיונות, היא אם לבן בכור שהחל את שירותו הקרבי תוך כדי ביצוע המחקר. באופן טבעי, חלק מהרגשות והחוויות שהעלו המרואיינות בזמן המחקר לא היו זרות להן. לעובדות אלו עשויה להיות השפעה על המחקר בשני אופנים לפחות: (1) בשלב איסוף נתונים למחקר – חוויותיה ועמדותיה של המראיינת היו עשויות להשפיע על הראיונות בהטיית התכנים לכיוונים שעניינו אותה במיוחד, או דמו לרגשותיה הפרטיים; (2) הניתוח והפרשנות של התכנים שעלו במחקר היו עשויים להצטמצם עדשות חוויותיהן של החוקרות. כדי להתמודד ככל האפשר עם השפעות אפשריות אלו, ניסו החוקרות – בכל שלבי העבודה, הן בתהליך הראיון והן בביתוח ובכתיבה – להגביר את המודעות להשפעות אלו, דרך בירור והבחנה בין רעיונות, תכנים ורגשות העולים מעולמן של המרואיינות ובין אלה של המראיינת, ותוך דיון עם המחברת הראשונה על ההבדלים והדמיון בין חוויית ההורות סמוך לגיוס לעומת חווייה רטרוספקטיבית בחלוף כמה שנים. עם זאת, ייתכן שתכנים שלא היינו מודעות אליהם השפיעו על הדגשים בריאיון או על דרך הפרשנות.

היבטים אתיים

במחקר ננקטו צעדים המאפשרים שמירה על אתיקה, והוא קיבל את אישורה של ועדת האתיקה של המחלקה לפסיכולוגיה באוניברסיטת בר-אילן. נקבע חוזה, מטרת המחקר נחשפו בסופו באופן מפורט יותר, השיחות התקיימו תוך שמירה על פרטיות ואנונימיות, השתדלנו לגלות אמפתיה וקשב למצוקות המרואיינות אם עלו במהלך הראיון, וכדי לסיים את הראיון בדגש על כוחות התמודדות, התבקשו המרואיינות לדבר על מחשבות חיוביות הקשורות בגיוס. כמו כן, הוצע להן לפנות לחוקרת אם יחוו מצוקה בעקבות הנושאים שעלו, או ירצו סיוע בהכוונה למענה מקצועי. בכתיבת המחקר ובהצגת הממצאים הוסוו הפרטים האישיים. בהקשר זה יש לציין כי רוב המרואיינות ביטאו תחושת הקלה ניכרת מהשיתוף בתכנים, והודו על ההזדמנות לשפת.

ממצאים

עלו כמה תימות עיקריות: התייחסויות לעמדות חברתיות וערכים, ביטויי חרדה ומצוקה, ואצל רוב המרואיינות – תיאור ההתמודדות כמתרחשת בכדידות גדולה, שאי אפשר לחלוק עם חברות או עם בני-הזוג. המרואיינות תיארו מכלול עשיר של רגשות, לעתים סותרים, וכן מתח. הן התקשו ליישב בין עמדותיהן לבין רגשותיהן, בין התפיסה הערכית המדריכה אותן לבין החרדה המלווה אותן.

בין גאווה לאשמה: התמודדות אימהות ישראליות לקראת גיוס בניהן

תחילה נציג את התפיסות והערכים שביטאו האימהות כלפי הגיוס, לאחר מכן את החרדה והדאגה, ולבסוף את הניסיונות להתמודד עם מכלול החוויה, ורגשות הבדידות שנלוו לכך.

תפיסות ועמדות על השירות הקרבי

כל המרואיינות היו שותפות לתפיסה כי הצבא, ובכללו השירות הקרבי, הם מרכיב חשוב בהבניה החברתית-תרבותית, כפי שאפשר לראות בדברי תמי:

הצופים, היישוב, המשפחה, כאילו כולנו, המשפחה המורחבת, כאילו זה obvious שמשרתים בקרבי, זה פדיחה אם זה לא קרבי. [השירות הצבאי הוא] חוויה מאוד משמעותית מבחינת חברות ישראלי, והיא קריטית והכרחית. [...] זה שהוא ישרת ויהיה החיבור לחברה הישראלית [...] אני לא צינית, ואני לא, ואני לא.... אה... זה ראייה ציונית עתיקה כזו.

החייל הקרבי הופך להיות מודל לחיקוי, כפי שעולה מאופן תיאורה של עירית שיח בין בנה לאביו:

הוא חושב שזה מה שאבא מצפה ממנו... עכשיו, הוא מעולם לא אמר לו: "אני הייתי חייל קרבי וזה הטעות שעשיתי ואל תעשה את זה"; הוא אמר: "אני הייתי חייל קרבי ואני חושב שזה עיצב את חיי, עיצב את אופיי, זה עיצב את אישיותי, אני מי שאני בגלל זה".

היא ממשיכה ומתארת אגב כך קונפליקט פנימי ביחס לאופי השירות הרצוי מבחינתה של הבן:

וכן, יש את הגאווה המסוימת, של הבן שלי [...] צנחן, עושה משהו משמעותי למדינה [...] את יודעת, אני כל הזמן אומרת 'חבל שאתה לא שקמיסט', אבל אם הייתי צריכה לקום בבוקר עם ילד שקמיסט מול ילד צנחן כנראה שאני כן מעדיפה בסוף ילד צנחן.

ההסללה החברתית לשירות הצבאי והקונפליקט שהיא יוצרת

בדומה לממצאיה של מן-שלוי (2016), אצל חלק גדול מהמרואיינות נוכחת המודעות לשירות קרבי כבר בשלבים מוקדמים של ההורות, וזו מלווה את חווייתן הרגשית, כדברי מיכל:

אני חייבת להגיד לך, שבאולטרסאונד הראשון, עם כל ילד שאמרו לי [צוחקת] שרואים שזה בן, זה הדבר הראשון שעולה לי בראש, איך אני אעבור את הצבא, זה הדבר הראשון, זה עוד מתחיל שם.

אורנה מספרת:

ביום השלישי של נפילת ההורמונים [...] אני התחלתי לבכות כי ארוז הולך לצבא. עכשיו זה היה תקופת הזוהר של אוסלו, אוטוטו שלום, ואני [...] במשך חצי יום, בכיתי על זה ש'למה נולד לי בן? ואני לא מוכנה שהוא יתגייס לצבא'. ככלל. והיה כמובן, כולם צחקו עליי, ואמרו שעד שהוא יתגייס לצבא יהיה שלום".

אצל רננה, מרכזיותו של השירות הצבאי ניכרת אפילו ברמה של תכנון המשפחה:

כמובן שמרגע שילד נולד, שאת יודעת בהיריון, יש לך בן [...] מתחיל איזה כאב בטן עמום [...] לא יודעת, זה די נורא להגיד את זה, אבל אני זו... כן, זה משהו שהוא תמיד נמצא, גם בהתלבטות, ללדת עוד ילד, לא ללדת עוד ילד, אתה תמיד חושב כאילו אם במקום הזה, אם אתה רוצה שלושה אתה צריך ללדת יותר? [צוחקת] זו מחשבה איזמה.

המודעות לגיוס הצפוי מנכיחה עצמה ככל שהשנים חולפות והילד גדל, במיוחד לנוכח אירועים ביטחוניים-צבאיים ומלחמות.

חלק מהמוראיינות ציינו אבני דרך משותפות, כגון הופעת הצו הראשון, המציאות הביטחונית וכן זיכרון לאומיים, כבעלות תפקיד בעיצוב המציאות הזאת. ענת מספרת:

הגיע צו ראשון, ואת יודעת כזה התרגשות, בשבילו זה היה התרגשות, את מרגישה שזה עוד מעט, אוטוטו.

המציאות הביטחונית במיוחד נתפסה בלב רוב האימהות כתורמת למחשבות על השירות הצבאי העתידי של הבן. כך למשל, נורית מציינת:

לדעתי כל פעם שהיה מבצע עמוד ענן, מלחמת הלבנון השנייה [...] אז חשבתי, וואו יהיה לי עוד מעט, לא עוד מעט, יהיה לי בן בצבא.

תמי נזכרת:

בגיל שלושה שבועות [...] אני אגיד לך משהו ממש מזעזע, אהמ... הוא נולד בתקופת פיגועים מחרידה [...] וגם המון חיילים בלבנון נהרגו, הייתי יושבת בחופשת [...] לידה, אני זוכרת את עצמי מניקה בשעות הבוקר, רואה טלוויזיה את החדשות המזוועות האלה, והייתי אומרת לעצמי את לא עושה דבר טוב. את מרעילה. את מרעילה את הילד, הילד בן שלושה שבועות, את מרעילה אותו עם הדבר הנורא הזה.

ליסה מזכירה את ימי הזיכרון כיסוד תרבותי מבנה ויחד עם זאת מבטאת את התנגדותה לכך:

בין גאווה לאשמה: התמודדות אימהות ישראליות לקראת גיוס בניהן

אני לא אוהבת להתחבר לדברים האלה יותר מדי, אני לא יכולה לשבת שם לבכות ולראות, אני מנסה איכשהו, עוברת את היום, מנסה לא להתחבר יותר מדי.

אבישג נוגעת בכאב באופי הפרדוקסלי של ההבניה החברתית הזאת:

אני לא רוצה להעביר לילדים את המסרים האלה. הבן הצעיר שלי פעם אמר: אני רוצה למות בצבא כדי שיעשו עליי סרט ביום הזיכרון.

למרות הקושי שמעוררת ההסללה החברתית לשירות הצבאי, המרואיינות מדברות על רצונן שבנן ישרת בשירות קרבי. עירית מבכרת בן צנחן על פני שק"מיסט, ויפעת אומרת:

יש בי המון רצון שהוא יהיה בקרבי, כאילו אם זה היה חף מדאגות אז ברור שהייתי רוצה שזה, כאילו יש בזה משהו מאוד אה... אהמ... כאילו מאוד יפה, שהוא הולך לקרבי.

אבישג גם היא סבורה כך:

הרבה מאוד תכונות שלו יוכלו לבוא לידי ביטוי. השטח. הוא איש שטח.

וכך גם ענת:

הוא לא אוהב את הלשבת במשרד, להושיב את עצמו בשולחן עבודה, אוהב יותר את הפעילות בחוץ.

מיכל מבטאת בצורה הישירה ביותר את הקונפליקט בין הרצון האימהי שהבן יהיה חלק ממורשת השירות הקרבי, ויממש את עצמו בשירות התובעני ביותר האפשרי, ובין ההתנגדות הפנימית לחשיפתו למצבי סכנה:

כאילו, איך אפשר להגיד — אני רוצה שהוא יעשה את המקסימום, שהוא יהיה קרבי? אני בכעיה. אני לא יכולה, אני לא יכולה להגיד: תשמעי, אני ממש מעדיפה שיעלו על איזושהי בעיה רפואית והוא יצליח להתחמק [...] נגיד הייתה לי אימא של תלמיד שאמרה: אני לא מוכנה שהוא ילך לקרבי [...] אני לא אוכל להיות שלמה עם עצמי, זה משהו נורא נורא עמוק וטבוע בפנים.

ברגע אחר מתייחסת מיכל לקונפליקט הזה באופן מפורש, וגם להכרעה שלה:

אבל שוב אני לא שלמה עם עצמי, כי אם את מעמידה אותי כאימא, מה זאת אומרת תצילי את הילדים שלך כאילו, אל תשלחי אותם לסכנה, תברחי מזה! אז כאילו הייתי עושה הכול שלא. מצד שני, אנחנו חיים פה במדינה שאני לא יכולה להגיד לילדים שלי תחמקי מזה, אל תלכו.

מבחינתה, המחויבות לתרומה למדינה חשובה יותר מהסיכון הצפוי לבנה וכמובן גם יותר מרווחתה האישית.

המרואיינות העלו רגשות מורכבים לנוכח הסתירות האניהרנטיות בין ערכים שונים הקשורים בתפיסה העצמית והחברתית שלהן כאימהות, בין ערכי אהבה ואחריות הורית וערך קדושת החיים ובין ערכים של הגנה, הקרבה, מחויבות חברתית ועוד. נדגים זאת בדבריהן של איילת ושל עירית. איילת מתארת התנגשות בין ערכים שהיא חוששת שבנה יתקשה להתמודד איתה, שכן נראה לה שהמסרים שעברו אליו בתהליכי החינוך היו מורכבים ולא חד-משמעיים. חשש זה התחדד לה במבצע "צוק איתן", כשמצד אחד עמד הערך של שמירה על חיי האזרחים, אך מצד שני התקיים רצון להימנע ככל האפשר מסיכון חיי חיילים. הקושי שאיילת מתארת הוא כפול, שכן בדבריה היא מתארת לא רק את קשייה לנוכח הקונפליקט, אלא גם מזדהה עם מה שהיא מדמינת כקשיים שיהיו לכן שלה, כשיעמוד מול דילמות מוסריות וערכיות דומות. היא אומרת שהיא מקווה שבנה יידע להתנהג באופן מוסרי כחייל; אפילו שבעצם הצירוף הזה מתקיים להבנתה אוקסימורון, שהרי חייל מכוונן להרוג. גם עירית מצביעה על קונפליקט דומה:

אני גם כאילו בדעוטיי — לא אגיד הפוליטיות, אבל ההומניות לפחות — אני לא רוצה מלחמות [...] לא שיש לי פתרונות אחרים מוצלחים, כן, לצערי הרב, אבל ממש אני לא רוצה ילד לוחם.

גם רננה מתחבטת באופן מודע בקונפליקט זה מנקודת מבט אחרת:

מצד אחד אני מאוד פוחדת. מצד שני, יש לי גם את הצד של ה... אהמ... אני ציונית בהגדרה. אני לא מתביישת בזה. [מה זה ציונית?] אהמ... וזה אומר שאני מאוד שייכת לפה, אהה, אני לא מתלבטת אם לארוז מזוודות ו... אהמ... כאילו אני חלק מהמקום הזה [...] כאילו אני מאוד מעריכה את הקיום שלנו, ויש איזה גאווה לקחת חלק במה שצריך במה שקורה [...] זה טבעי כן, שהוא יעשה כן, מה שאפשר ומה שצריך.

נראה שאחת הדרכים להתמודד עם החרדה לשלום הבן היא בחיזוק ההצדקה להכוונה לשירות הקרבי, ואת זה מוצאות האימהות, גם אם עמדתן הפוליטית מתנגדת לצבאיות, דרך הזדהותן עם תפיסות ערכיות חברתיות או אישיות. רננה מוצאת צידוק פוליטי:

אני מאוד מעריכה את הקיום שלנו, ויש איזה גאווה לקחת חלק במה שצריך במה שקורה.

גם אפרת מציגה עמדה מגובשת ולא קונפליקטואלית. היא מצטטת את אמה:

העולם מתחלק ל'מתנשפים' ול'עושים', ואנחנו צריכים להיות בעושים. זה כאילו מסר מהבטן.

בין גאווה לאשמה: התמודדות אימהות ישראליות לקראת גיוס בניהן

כמי שמשתייכת לקבוצת ה'עושים', היא אינה חווה קונפליקט כלל, ואינה שותפה לקושי שאימהות אחרות ביטאו, ותחתיו היא מציגה תפיסת עולם מוצקה המתבססת על תודעה היסטורית עמוקה. לעומת זאת, כאשר יש ביטוי לשבר אידיאולוגי, או אי יכולת להזדהות עם האתוס החברתי ביחס לצבא, נראה שהאם מתקשה עוד יותר בהצדקה ובקבלה של השירות. אבישג, לדוגמה, מציינת את הפחד:

הפחד לאבד אותו. הפחד לאבד אותו בשביל שטות כזאת [...] אני כבר לא יכולה להיות שותפה למטחנה הציונית שאומרת שבשביל לחיות פה אנחנו צריכים לאבד את הטובים.

גם ליסה מתארת משבר:

האמנתי בזה כשהייתי בתיכון, וגם האמנתי שאסור להחזיר את ימית, וגם האמנתי שבלה בלה בלה, אבל אני לא כל כך מאמינה בזה יותר. כי פעם הרגשתי [...] שמה שקורה – המדינה איתך! אני לא מרגישה ככה. אני לא מרגישה שתומכים בך, שעוזרים לך, שדואגים לך, אני מרגישה שתן, תן, תן, תן...

כאשר בוחנים את עמדתן, את התייחסותן, ואת חלקן של האימהות בהבניית האתוס התרבותי המציב את השירות הקרבי כאידיאל לאומי, עולה כי הן מודעות לכך שכולן, גם אלה שיוצאות חוצץ נגד האתוס, נוטלות חלק פעיל בתהליך ההבניה וגם מהוות סוכנות חברתיות, המשמרות ומתחזקות אותו. רובן, פרט לאחת, ביטאו קונפליקט גדול בין המסר שבשמו הן מחנכות (ואם לא הן באופן ישיר אז המסגרות החינוכיות והסביבה שבהן גדלים הבנים) ובין הרצון לשמור על חיי בניהן, תוך שהן מתארות רמות שונות של חרדה המלווה קונפליקט זה. ניכר כי האימהות מעגנות את עמדתן ואת יחסן לבחירות של בניהן בחשיבה רציונלית ואינטלקטואלית שמקורה באתוס החברתי-תרבותי. בכך הן מתגוננות מפני החרדה שהיציאה לשירות הקרבי מעוררת, ובכל זאת, אצל רובן, אין בכוח האמצעים הרציונליים הללו כדי להימנע מן החרדה ומן הדחק.

ביטויים של מצוקה ודחק

המרואיניות ביטאו בדרכים שונות דאגה רבה וקושי לשלוט בה. אחת התימות המרכזיות שנקשרה לתחושת המצוקה היא התימה של חוסר שליטה לנוכח הגיוס. חוסר השליטה נחווה ככפול: גם כקשור למציאות הגיוס עצמה, ולאיי היכולת של האם להתערב ולשנות את מהלך העניינים, אבל בד בבד כקשור לאי שליטה בתגובות הרגשיות ובחרדה לנוכח המצב. יש שהמחשבה על הגיוס עוררה חרדה גבוהה כל כך עד שהמרואינית אפילו לא

יכלה להודות בקושי שלה בהקשר הזה, אך אפשר היה ללמוד על כך מדרכה להתייחס למצבים מקבילים פחות מפחידים. יפעת מספרת:

אין לי כאילו את הפחד שלא יסתדר או משהו כזה, גם אין לי את הפחד שמהו יקרה [בצבא]. פשוט פתאום שהוא לא יהיה לידי, זה מה שמפחיד אותי [...] אם הוא יוצא אפילו לטיול שנתי או משהו והוא לא נמצא איתי בבית, אני מרגישה כאילו, נהיה לי חור בלב, קשה לי להפקד כשאחד מהם לא נמצא איתי בבית.

יפעת מתארת את הקושי לתפקד במצב שבו אין לה לכאורה שליטה, מצב שבמבט מן הצד נראה טבעי, יציאה לטיול, ושרמות החרדה שהוא עשוי לעורר פחותות מזה של גיוס לשירות קרבי. במצב הזה היא מתארת קושי גדול ואף משתמשת בביטויים קשים הקשורים לאובדן: "נהיה לי חור בלב", לעומת זאת, אפשר שאת החשש והחרדה מפני השירות הקרבי, העמוקים אפילו יותר, אינה יכולה לחוש מרוב שהם מאיימים, ולכן היא מתנתקת וחשה שאין לה "פחד שמהו יקרה".

גם עבור מישל, העולה החדשה, נקשר הגיוס בחוויה של דאגה בלתי נשלטת הקשורה גם באי-ההיכרות עם המערכת ועם מה שצפוי לבנה. כשהמראיית מבקשת ממנה לפתוח באופן חופשי במחשבות שהגיוס של בנה מעורר היא עונה:

חשש, פחד, ברור. קודם כל יש לנו [רק] בנים [...] שזה גם מפחיד, כאילו כולם. גם אה... זה הבכור, אני לא יודעת מה זה, אני לא... אני עולה חדשה, אני לא הייתי בצבא, אני לא... כאילו זה חדש לי כל העניין הזה.

מדבריה ניכרים בלבול והעדר קוהרנטיות המעידים על המצוקה שהנושא מעורר. נוסף על כך היא חשה זרה שאינה חלק מהחברה המכירה את החוויה, מה שמעצים את הפחד וגם את הבדידות החווייתית. אפשר שהקושי לשלוט על המילים הנאמרות נובע לא רק בגלל קשיי השפה אלא בשל המצוקה שמעורר הנושא. גם אצל נורית נראה שהדאגה אינה נשלטת. בתגובה לשאלת המראיית אם יש לה חששות בקשר לגיוס, היא עונה:

ברור, אמרתי שדבר ראשון שזה מעלה בי זה דאגה, ודאי שיש חששות, יש המון חששות. [מה?] שיקרה משהו, ש... אהמ...

נורית מתקשה להעלות את הדברים באופן מפורש, אינה מפרטת ממה בדיוק היא חוששת, וממשיכה:

אני יכולה גם להגיד לך, שאחד הדברים, זה נורא להגיד, אחד הדברים מבחינתי להביא ילד רביעי זה כאילו המחשבה שפה במדינה, ילדים הולכים לצבא ויש מלחמות, אין מה לעשות ו... אם חס וחלילה יקרה משהו אני אשאר עם שני ילדים.

בין גאווה לאשמה: התמודדות אימהות ישראליות לקראת גיוס בניהן

באופן בלתי רציונלי, לנוכח תחושות חוסר השליטה, נורית מתארת ניסיון לשלוט במצב שאין באפשרותה לשלוט בו. מכיוון שאין ביכולתה להשפיע על גורל בניה העתידים להתגייס היא מכניסה למערכת השיקולים של הרחבת המשפחה – דבר שכן נתון לשליטתה – אפשרות של פגיעה באחד הבנים. שיקולים דומים בדבר תכנון המשפחה עלו גם בדבריה של רננה, כאילו תכנון הבאתם של יותר ילדים לעולם מבטא שליטה במקום שבו היא חשה אוכדן שליטה.

אחד מביטויי המצוקה הוא בכי, כמה מרואיינות חוות כבכי בלתי נשלט. עם סיום הריאיון עם רננה, היא דומעת ומגיבה לכך באומרה:

זה נורא, את רואה, אני מתחילה לטפטף [צוחקת].

גם תמי מתארת מצבים שבהם היא מוצאת את עצמה בוכה מכל דבר, כאילו דבר זה משקף איזו דאגה בלתי נשלטת:

אני תמיד בוכה בכל הקטעים הקשים האלה בחדשות, אבל אה... בכיתי המון בצוק איתן. המון המון המון [...] אני די בכינית ואני בוכה בקלות מכל מיני אירועים טרגיים בחדשות, אבל זה היה במינונים גבוהים. אני חושבת שזה היה אחד הביטויים של הפחד.

גם מיכל מעלה תוך כדי הדיבור את קשייה לשלוט בדאגה, אך בד בבד היא מספרת כיצד היא מצליחה בסופו של דבר להשיג שליטה מסוימת:

כאילו עם הבנים זה לא צחוק! [...] זה לא צחוק. זה לא צחוק. זה סכנה. זה ממש סכנה. אני מרגישה את עצמי מדברת עם אלוהים. זה בסדר שאני מכניסה את אלוהים פה? זה מאוד חזק בסיפור [צוחקת]. אני אומרת לו: תקשיב, אם צריך לקרות משהו, שזו תהיה פגיעה. כאילו את יודעת, אפשר גם פגיעה, לא צריך ללכת עד הסוף.

הפנייה המאגית לאלוהים בניסיון לנהל עימו משא ומתן על המחיר שתשלם, מנסה להפוך את התגובה ולהחזיר לעצמה מידה של שליטה לנוכח הדאגה. כך גם הנכונות האירונית "להסתפק במועט" – בפגיעה. ועם זאת נראה שאין בדברים אלה להרגיע, ולכן השליטה, כשהיא מושגת, מושגת בעזרת החלטה מנטלית לא לפחד. כך היא ממשיכה:

אני אגיד לך מה עוד מתיש אותי במחשבה על זה. זה לא רק שלוש שנים, זה לא שלוש שנים, אצל הגיסים שלי והאחים שלי, הם בני קרוב לארבעים, והם עדיין משרתים [...] כלומר גם השלוש שנים האלה זה לא נגמר! [...] אז זה סיפור פשוט שצריך לחיות איתו כל החיים [...] עכשיו בגלל שאני יודעת שזה ילווה אותי חלק מאוד נכבד מחיי אם לא הכול, אני לא נותנת לעצמי להיכנס להיסטריות.

מיכל חווה אי יכולת לשלוט בדאגה, נראה לה שאין לה "מרחב נשימה" בתוך החוויה ארוכת השנים של דאגה מתמדת לקרובים הנמצאים בשירות קרבי ושל שחיקה הנגזרת ממנה, ולכן היא מוצאת לכאורה אסטרטגיה להתמודדות ו"לא נותנת לעצמי להיכנס להיסטריות". בהמשך דבריה ניכר שהיא עצמה אינה משוכנעת ביעילות האסטרטגיות ובכל זאת היא נשענת עליהן:

רק אני אומרת לעצמי: הם חייבים לעבור, ואני אומרת לעצמי [...] זה ברור שכולם יתחננו וברור שלכולם יהיו ילדים, ואין, כאילו, אני אומרת לעצמי, אין אפשרות אחרת.

באין יכולת "לשלוט" בדאגה מיכל מנסה למצוא מקורות עידוד שימתנו את תחושות אובדן השליטה.

לעומת קולות אלו, שאפיינו את רוב האימהות במחקר, עלו קולות אחרים מכמה מרואיינות, שאצלן הדאגה לא תפסה מקום משמעותי, ובהתאמה, לא עלתה חוויה של חוסר אונים או העדר שליטה. כך עונה אורנה לשאלת המראיינת על פחדים ודאגות:

כיוון שיש לי שריטה כל כך עמוקה, עם צלקת (מתייחסת לנפילת החבר במלחמת לבנון הראשונה), [...] זה פשוט נהדף הרבה לפני, אז האם אני פוחדת(ת)... אני לא בן אדם, כאילו גם כששאלת על השאלות אם אני... אני לא רואה סרטים, אני לא חוששת, אני כן בן אדם פטליסטית בקטע של גורל [...] ו... ולכן אני לא מתעסקת בעתיד.

גם אפרת בוחרת עמדה מתפקדת, ונמנעת מכל מחשבה על אפשרות מדאיגה, היא אפילו אינה קוראת לדברים בשמם, ואינה מציינת במילים מה עשוי לאיים עליה אלא נוקטת את המילה "זה":

נתחיל ביום-יום שאני חושבת על זה אני בסדר, זה לא, אם זה נמצא אז זה קבור עמוק עמוק. אני ישנה טוב. [...] אני זוכרת שבת דוד... כאילו אחיינית של בעלי התגיסה, שהיא שנה מעל רועי, כאילו היינו ממש צוחקים עליהם, היינו בכינוסים משפחתיים הייתה [...] מתקשרת, אז אבא אימא לא משנה מי היה כולם רצים החוצה: 'עלי...' כאילו אנחנו לא בזה... ממש לא! כאילו, ממש, לא! כאילו זה לא האופי שלנו ואנחנו גם לא נהיה כאלה, על גופתי המתה, [צוחקת] אין מצב, זה ממש מגוחך. אבל אני ערה לסכנות. כאילו עכשיו שהוא חזר שאלתי אותו: דיברו אתכם? הסיפור הזה של החברה' שהתאבדו, אתה יודע מי הכתובת שלך? אתה יודע עם מי לדבר?

מעניין, שתחת המילים הבוטחות נקשרים דבריה של אפרת בסמנטיקה של מוות או פגיעה, היא נוקטת לשון מטפורית של דבר ה"קבור עמוק עמוק", בוחרת להביע את התנגדותה בביטוי "על גופתי המתה", ולבסוף, כשהיא מדמיינת סוג של קשיים העשויים

בין גאווה לאשמה: התמודדות אימהות ישראליות לקראת גיוס בניהן

להתעורר בצבא, עולים קשיים שסופם התאבדות או פגיעה. ברמה המוצהרת אפרת איננה מדברת לכאורה על חשש לחיים, אך ברמה הסמויה תכנים אלה נוכחים מאוד.

ביטויי חרדה גופניים ונפשיים

מתוך הראיונות עלה כי המצוקה מתבטאת בצורות שונות, גופניות ונפשיות. אלו כללו בעיקר ביטויים של חוסר מנוחה, בכי, עצבנות, הפרעות שינה, ולעיתים גם אפיונים פיזיים של מתח, כמו הופעת חום ופריחה אצל איילת כמה ימים לפני גיוס בנה. מיכל מספרת שלפעמים היא מרגישה תחושות פיזיות קשות עד כדי שיתוק:

אני אומרת: אני לא יכולה לנשום, אני מרגישה כאב בטן, אני מרגישה שאני משותקת, שאני לא יכולה לעשות כלום, שאני לא יכולה לזוז [...] זה קורה סביב, כשאני, כששומעים על חייל שנהרג, כשאני קוראת בעיתון, כשאנחנו מדברים על [מזכירה את שמו של האחייך שנהרג בצוק איתן]... סיטואציות כאלה משתקות אותי.

דניאלה מספרת כיצד במהלך "צוק איתן" הייתה מתעוררת בלילות בבכי ופחדים, והיא קושרת זאת למציאות המתקרבת:

אני התעוררתי כל לילה בבכי ובפחדים מטורפים. [ש: באמת?] כן. ממש פחד, כי רואים שהמציאות מתקרבת, והמציאות עכשיו היא יותר קשה מלפני כמה שנים.

בדברה על הדברים הללו היא מוסיפה בדמעות בעיניים:

גם עכשיו. עוד שנייה אני בוכה [...] זה פחד של מוות.

גם יפעת, שלאורך כל הריאיון תיארה כיצד היא מנסה להתנתק ממחשבות מעוררות חרדה, מציינת:

אבל אני יודעת שכשיגיע הרגע אני... [צוחקת] אהיה על כדורי הרגע [צוחקת]. אין ברירה, אין ספק למה? כי אני אמא בסטרס.

לימור מגלה שהמחשבה על הגיוס מעוררת בה עצבנות, בכי ומתח. היא מתארת עוצמה גדולה של הפרעות שינה ועצבנות בזמן מבצע "צוק איתן", אך מוסיפה שזה היה גם קודם:

גם לפני. לדעתי מאז שהוא התחיל לדבר על הקרבי. במגירה תמיד. [כדורי שינה]. תמיד היה שמה, מאז ש... שמתחילים... עם הצו ראשון.

גם נורית מוצאת עצמה במצב דומה:

בלילה חושבת על זה במיטה, אני גם מוצאת את עצמי בוכה [...] ואני בטוחה שכל שיתקרב התאריך של הגיוס יהיה לי יותר ויותר קשה, אין לי ספק.

מיכל מדברת על רגעים שהיא מרגישה שהיא "משותקת", "לא יכולה לעשות כלום", "לא יכולה לזוז", "כמה שניות כאילו מאובנת". נורית מוצאת עצמה "בלילה חושבת על זה במיטה" ואף "בוכה". גם לימור מתארת מצבים שבהן היא מוצאת עצמה בוכה ומוסחת מן המשימות היום-יומיות.

מצוקה או פגיעה בתפקוד היום-יומי

במפתיע, רוב המשתתפות לא תיארו פגיעה בתפקוד היום-יומי. רובן ככולן נשים עובדות ומתפקדות ומחזיקות משפחות. וכך, למרות המצוקה והפחדים הממשיים שמלווים אותן, או לציידם, ואף על פי שחלקן מתארות רגעים קשים, שעשויים להפריע את שגרת היום-יום, הרי שככלל הן ממשיכות לתפקד היטב במכלול תפקידיהן, ונראה כי רובן מצליחות למנוע מן המצוקה להפריע לשגרה. ליסה מתארת שאינה מאפשרת לפחדיה להפריע בחיי היום-יום:

אני בן אדם פוחד. אני חושבת שאני נורא טובה בלהסתיר את זה.

גם אורנה מזכירה שהיא מקפידה על כך ש"זה" לא יגיע אליה — "זה פשוט נהדף הרבה לפני". ואילו אפרת מדברת על כך שהיא ישנה "ממש טוב", ודווקא מציינת את הציפייה החברתית שאינה נכונה לגביה, שהגיוס ישפיע על תפקודה לרעה. היא מבקרת את תגובות חברותיה לעבודה, ומרמזת שהן מדביקות זו את זו בחרדה:

אני גרה בהתנחלות שאני חושבת שהרבה שם מרגישים כמוני, אבל פה בחדר המורים השיח הוא לגמרי לגמרי אחר: את ישנה בלילה? את לא ישנה בלילה, את מתרגשת? את לא מתרגשת, את בוכה? את לא בוכה, איך את מסכימה שייקחו לך את הילד? שזה פשוט משפטים ש... [...] יש פה חרדת אימהות בעיר, יותר מאשר אצלנו ביישוב.

מדבריה אפשר להבין כי אסטרטגיית ההתמודדות שלה מושפעת מאופן תפיסתה את עצמה כחלק מקהילה בעלת חוסן, וכי השתייכות זו מקלה על התמודדותה.

חרדה מפני הצפוי

כאשר הבן עדיין גר בבית, או נמצא בשנת שירות או מכינה קדם-צבאית, לכאורה אין סכנה נשקפת לחייו, ועל כן תופעות הדחק שמתעוררות בלב האימהות קשורות יותר במצב של חרדת ציפייה (anticipatory anxiety), שהוגדרה בספרות כחרדה מפני מה שעוד לא קרה אך צפוי להתרחש. חרדת ציפייה הורית נובעת מחששות של הורים מפני אירועים עתידיים, ובכללם הציפייה לגורל רע לילדם (Fisak, Holderfield, Douglas, Osborn & Cartwright-Hatton, 2012). ואולם נוכחותו הממשית של אירוע ביטחוני, כמו חטיפתם של שלושת הנערים ורציחתם בקיץ 2014, וכמובן מבצע "צוק איתן",

בין גאווה לאשמה: התמודדות אימהות ישראליות לקראת גיוס בניהן

שהתרחשו בסמיכות לראיונות, הביאו חלק מן המרואיינות לחוויית הזדהות עמוקה עם החיילים הנמצאים בסכנה כאילו היו בניהן. חלקן לא יכלו שלא לדמיין את עצמן כאימהות לאותם לוחמים. הן חוו מעין חשיפה סובייקטיבית: תרחישים ממשיים של סכנה מוחשית הנשקפת לחיי בניהן. נראה שהסכנה והמתח שנשקפו ללוחמים קרובי משפחה או בנים של חברים עוררו באימהות תגובות הזדהות עמוקות, כאילו היה המצב ממשי עבורן, קרוב ולא מדומיין. דניאלה מספרת כיצד התעוררה בלילות "בבכי ובפחדים מטורפים"; תמי אומרת שהיו לה בעיות שינה:

ישנתי הרבה הרבה פחות, והיינו בקבוצת ווטסאפ של המשפחה בשעה 01:20, 02:00 עם נעה, וכולם מבינים למה נעה לא ישנה (בנה של נעה שירת בעזה), אבל גם אנחנו לא ישנו, אחיות שלי ואני.

לימור ממחישה את ההזדהות בצורה חזקה:

ואני לא אעמוד בזה... ואני לא יכולה, ואני רואה את האימא הזאת ואת האימא הזאת, וכל היום רצות לשטחי כינוס, ו... הילד לא התקשר, ו... הילד לא אכל והילד לא שתה, ואני... אני בחרדות אה... אני אני כבר מדמינת את זה, אני כבר חווה את זה, אני חווה את זה כאילו אחד מהם, אחד מהם זה רותם. ולא ישנה בלילה, אני מתעוררת באמצע הלילה, יושבת בזה, חונק לי בגרון, מדליקה את הטלוויזיה, שומעת עוד פעם חדשות, נכנסת עוד פעם לאינטרנט כאילו כאילו כאילו אני שם, כאילו אני אחת האימהות של הילדים שם, הזדהות כזאת. כל הזמן אני אומרת לבעלי [...] אני לא רוצה... אני לא רוצה שהוא יתגייס, אני לא רוצה ככה, אני לא רוצה להיות...

היא איננה מסוגלת להשלים את המשפט, מה היא לא רוצה להיות? אם לחייל קרבי? אם לחייל במלחמה? אם שכולה?

הגיוס הצפוי והחשש ממנו עולים גם בחלומות. כך לימור מתארת את מצוקתה:

אחרי הצו הראשון הבנתי שהוא ממש נחוש, וזה במקביל לצוק איתן שמתחיל. ואני מתחילה כזה... [צוחקת] להיכנס לסרט, [...] אז זה מתחיל להיכנס לי למחשבות ולחלומות.

חוויית המלחמה טלטלה והביאה אותה להזדהות ולחוויה כאילו היא כבר אם של לוחם:

מספיק שאיזה יחידה נפצעה שמה ו... כל המסוקים ו... בית חולים ואחר כך רואים את ההורים יושבים שמה מראיינים אותם וזה... זה... ישר. ישר ראיתי את עצמי שמה כאימא שיושבת שם בכית חולים והבן שלה פצוע בחדר ניתוח.

חוסר הקוהרנטיות בדברים, והקושי לעקוב אחר ההבחנה בין היום ללילה ולהצביע על המקום שבו מתעוררים הפחדים והמחשבות מלמד עד כמה חזקה החוויה של לימור.

בהקשר זה חשוב לציין כי הזיכרונות של תחושותיהן מהמלחמה, שהיו טריים בזמן הריאיון, היו כה מעוררי חרדה עד שהשתלטו גם על רגשות אחרים שעלו ונחוו לנוכח הגיוס הצפוי ולפני המלחמה. גם כשהגיוס הצפוי עורר תחושות של גאווה והישג, הם נשכחו לנוכח המראה הקשה שהציבה המלחמה מול האימהות. אולי בשל כך, בתשובה לשאלה פתוחה בתחילת הריאיון על מחשבות ותחושות בקשר לגיוס הקרוב, עלו בעיקר תכנים המבטאים ציפיות שליליות ופחדים חזקים. רק מיעוטן ביטאו בצד החשש גם רגשות חיוביים:

דבר ראשון זה מעלה דאגה, זה מעלה המון גאווה. (נורית)
התחושה הבסיסית היא בעיקר חרדה. מזה. אבל יש גם צד של כאילו, לא יודעת, מין סיפוק של וואו, הוא הגיע לשם. (רננה)

ואולם אצל רוב האימהות המחשבה האוטומטית על הגיוס חסרה ביטויים חיוביים של צמיחה והתפתחות, והיו בה יותר ציפיות שליליות ואף קיצוניות באופיין. בהקשר זה תמי אומרת:

תראי, אני חייבת להגיד ש... אני במקום אחר אחרי צוק איתן. כי, אה... זה כל כך נכנס לתוך הבית העניין של המחיר, הקורבנות [...] שלפני צוק איתן היה לי איזה סוג של התרגשות וציפייה ו... כאילו תקווה בשבילו שילך לו טוב, שיצליח, ופתאום ... האובדנים הגדולים האלה אמרו לי 'טוב יאללה, שלא יעשה כלום, שלא יהיה קרבי' [...] ואמרתי [...] בוא'נה זה אנחנו, זה מחר, זה מחר, ילדים, יואב זה מחר, אהמ... וזה היה נורא קשה, זה היה נורא.

נראה כי היכולת להיצמד לצד המשמח שבגיוס מתאפשרת כל עוד הגיוס רחוק והסכנה אינה מוחשית, אך כשזה מתקרב, ובמיוחד בתקופה של מצב ביטחוני מתוח, קשה להתנתק מהדאגה.

התמודדות

בניסיון למנוע מן התכנים להגיע אל מרחב תודעתי שאין שליטה עליו, בוחרות רבות מן האימהות באופן אקטיבי להימנע מעיסוק במחשבות המאיימות, להדחיק, להתכחש או להתנתק מהסכנה שבגיוס. כשדניאלה שומעת שלא נעשו כמעט מחקרים על התמודדות אימהות עם הגיוס של בניהן, היא מפטירה: "עדיף". ולשאלה מדוע "עדיף" היא עונה: "עדיף לא לדבר."

תגובתה הראשונה של רננה לבקשה לריאיון בנושא הגיוס הייתה רתיעה, ובריאיון עצמו הסבירה:

נוח לי להדחיק את זה, אני פוחדת מזה... [...] נוח לי לשים את זה בצד, עד שלא תהיה לי, עד שאני לא אהיה חייבת כאילו ממש שזה יהיה, שם.

בין גאווה לאשמה: התמודדות אימהות ישראליות לקראת גיוס בניהן

דברים אלה ממחישים פעולה מודעת של הגנה מפני שקיעה בחרדה מהצפוי. נראה שכדי שלא להתעמת עם ה"ענן" הצפוי עם גיוס הבן, האם מוכנה להודות באופן מפורש על שימוש בהדחקה, כדי להימנע לכאורה ממגע עם החרדה. גם אימהות אחרות מבקשות להימנע מההתמודדות. מיכל אומרת:

אני לא חושבת עליו. אנחנו לא חושבים. לא מדברים [...] אני לא אוהבת את המתח, אני לא אוהבת את זה שאני לא נושמת.

ליסה מספרת שהיא מנסה שלא לחשוב או לדאוג מהגיוס המתקרב:

אני כאילו, כאילו מתעלמת מזה [...] כאילו זה לא משהו שקורה, כשזה יבוא אני אתמודד עם זה.

היא מציינת שדרך התגובה שלה נראתה לבן-זוגה "צינית או לא מתחברת", אבל לדבריה -

אני לא יכולה להתחבר לזה. כי זה... כאילו, זה לא מקום שאני אפילו מרשה לעצמי ללכת אליו. כאילו.

יפעת מודעת לכך שההימנעות, הניתוק וההכחשה שלה הם חלק ממנגנוני הגנה שסיגלה לעצמה כדי להתמודד עם מצבים מעוררי חרדה, והיא ערה לכך שלעיתים היא משלמת מחיר על השימוש במנגנונים אלו, אך נראה שאין בכוחותיה להתמודד עם החרדה שתצוץ בעמידה לנוכח המצב כהווייתו.

כאילו כשאני מרגישה שמשוהו רע יכול לקרות אני מתנתקת.

היא מאמינה שעבורה חיוני להתנתק:

בשלושה הימים הראשונים [למבצע צוק איתן] הייתי צמודה לטלוויזיה, לא הייתי מסוגלת לעבוד [...] ואחרי שלושה ימים סגרתי את הטלוויזיה, סגרתי את הרדיו, וזהו. ואז היה סבבה. [אהה] גם נסעתי עם חברה באמצע לחו"ל, בתוך המבצע, זאת אומרת לא ידענו שזה בתוך המבצע, [...] אז כן, אני מתמודדת מצוין בבריחה.

לא פעם התקשו המרואיינות להתייחס באופן מפורש ולומר מפני מה בדיוק הן חוששות, אבל נראה כי מתקיים אצלן קשר שתיקה פנימי – כלומר, הן מכירות את פחדיהן ויודעות על קיומם, אבל אלו כה מפחידים ואף משתקים, שהתחושה היא כי עדיף להתנתק מהם ולהסיח בכוח את הדעת.

אולי לכן, לא במפתיע, חוויה של בדידות חזרה על עצמה בדברי כמחצית מהמרואיינות. נראה שאי היכולת להתקרב אל הפחד, בשילוב עם התחושה שאסור לדבר נגד המיתוס החברתי המכונן את הצבא כחשוב וכמצדיק קורבנות בחיי אדם, הותירה

את חלקן בתחושה שהן מתמודדות לבד עם חוויותיהן ופחדיהן לקראת השירות הצפוי. גם מול בני-זוגן, שלכאורה חלקן עימן את הדאגה המשותפת לבן, לא תמיד תוארה התקשורת כפשוטה, ולעתים הוצגה כלא קיימת. מיכל מעלה את הקונפליקט בין הרצון האינטואיטיבי לשמור על הבן שלה ובין הצורך שישירת בקרבי, אך אומרת שאינה דנה על כך עם בני-זוגה:

אנחנו לא חושבים. לא מדברים. גם עומר, גם אני. אני לא מדברת עם עומר, מה יהיה כשרז ילך לקרבי. ו... ולמה [...] אנחנו לא מדברים, אנחנו לא מדברים.

יפעת מציירת מצב שבו אין מקום לשיחה כזאת בינה ובין בני-זוגה. לשאלה אם היא משוחחת עם בני-זוגה על הנושא היא מתמהמהת מעט ועונה:

אהמ... כמעט ולא. כמעט ובכלל לא... אה... [ש: חושבים קצת מה יהיה?] לא. אבי כאילו צוחק עליי, אומר: אני לא עונה לטלפונים. [צוחקת] כשגל בצבא אל תקשרי אליי. [צוחקת]. אם יקרה משהו את לא מתקשרת אליי.

ההיסוסים בדבריה, וגם פרצי הצחוק, יכולים להעיד על אי הנחות והמצוקה שהנושא מעורר בה, וכן על רצון פנימי להעלות את הדברים ולדון בהם עם בני-זוגה. יפעת קושרת את העדר הדיבור בין השניים בהסבר רציונלי לכאורה שתוכנו מאגי, כאילו יש בדיבור כוח לכונן מציאות:

לא דיברנו על זה, כלומר לא... אני גם כאילו אולי, אם אני לא אדבר על דברים רעים הם לא יקרו, אז אני לא מדברת על זה.

לעיתים, הבדידות שהן מתארות היא תוצאה של מאמץ מכוון להסתיר את רגשותיהן, בחשש מהתייחסות מזלזלת של הסביבה. מישל מספרת שכשעולות אצלה מחשבות של חשש ופחד היא שומרת אותן לעצמה, ואילו לימור חושפת תחושה של ביקורת מצד הסביבה לרגשותיה:

הם אומרים לי: זה לא נורמלי, תפסיקי... אז אני שומרת את זה לעצמי.

חשוב לציין כי כרבע מהמרואינות תיארו את בני-זוגן כחולקים עימן את הרגשות השונים לקראת הגיוס, וכמקור משמעותי לתמיכה ולהתמודדות. רק מעטות סיפרו ששיתפו ברגשותיהן חברות או אימהות אחרות במצב דומה, ואף אחת לא ציינה פנייה ליעוץ מקצועי.

דיון

במחקר הנוכחי ביקשנו לחקור את חווייתן של אימהות לבנים בכורים לנוכח השירות הצבאי הצפוי של הבן, על סמך ממצאי מחקרים קודמים, שהראו כי חוויה זו מעוררת

בין גאווה לאשמה: התמודדות אימהות ישראליות לקראת גיוס בניהן

מצוקה, ועשויה להיות אמביוולנטית. ביקשנו להעמיק בהבנת הגורמים התורמים למצוקה, וכן ללמוד מהמרואינות אם הן חוות קונפליקט, ואם כן, כיצד הן מתמודדות עימו. ממצאי המחקר מעלים תמונה עשירה, ובה תופסות המצוקה והחרדה מקום גדול בחוויית האימהות. רגשות אלה מוחרפים בשל תחושת בדידות המלווה חלק גדול מהאימהות, וכן בשל חשיפה רבה לתקשורת, שבזמן המחקר עסקה רבות בתיאור ההשלכות השליליות של הלחימה ב"צוק איתן" על מצבם הנפשי על החיילים. חוויה של קונפליקט בלתי פתיר עלתה ברובם המוחלט של הראיונות. כמו במחקרים קודמים נמצא שהמרואינות תופסות את גיוס בניהן ככורח הנגזר ממצייאות ביטחוניות, לאומית וחברתית ולתוכן זה הבנו את הורותן (גילעת, 2011; מייזלס, 1993; מן-שלוי, 2016; קפלן, 1999; ששון-לוי, 2006); אך הן חוששות מפני מימושו הלכה למעשה של הכורח הזה. במונח זה מאופיינת תהליך הגיוס בדטרמיניזם, שממנו אין לאם מוצא, ועל כן עליה להתמודד עם המחיר הנפשי, המצוקה, החרדה והדחק, הנלווים אליו. כך חווה כל אם מחדש את הפרדוקס המובנה במיתוס העקידה הנובע מעוצמת המפגש שבין מימוש אידיאל עם חרדה קיומית.

מן המחקר עולה כי האימהות רואות עצמן סוכנות חברתיות המכוונות את בניהן לשרת בצבא – חלקן מתוך נאמנות, מחויבות ושותפות גורל, וחלקן כקורבן של שיטה. הן מחנכות באופן פעיל או בדרכים סבילות (בית ספר, אזור מגורים, חברה) בדרך שמשפיעה על הבן לגבש מוטיבציה לשירות ביחידה קרבית. בנוסף, הן מצביעות על גורמים לאומיים ותרבותיים התורמים להכוונה זו: מציאות ביטחונית, ימי זיכרון וסדר יום תקשורתי המייחד מקום חשוב גם למציאות הביטחונית וגם לסיפורי הנופלים.

בדבריהן מציגות האימהות את המתח שבתוכן הן שרויות: מצד אחד הן מודעות להתוויה התרבותית ולחינוך שבשמו בניהן עומדים להתגייס, ועל כן הן מרגישות אחריות – מתוך גאווה או מתוך אשמה. מצד שני הן מבקשות לגונן על בניהן מפני הסיכונים שבשירות הקרבי, אך מרגישות שאין ביכולתן לשלוט בסכנה, מה גם שבניהן כבר עצמאיים ויכולים לקבל החלטות בעצמם.

עיקר החשש של המרואינות נובע מחווייתן שהמצב אינו בשליטתן כבר מרגע לידת הבן, הדבר נמשך לאורך חייו ובשלבי ההכוונה טרום גיוסו ועד המעבר שלו לרשות הצבא. אז הן נאלצות לנקוט אסטרטגיות התמודדות המוכרות להן – רגשיות או קוגניטיביות (Lazarus & Folkman, 1984). את הרגשות העולים במחקר הנוכחי אפשר לקשור לממצא כי נשים נוטות לנקוט יותר אסטרטגיות ממוקדות רגש (Angst et al., 2002), במיוחד במצבים של העדר שליטה.

מהממצאים עולה כי היבטים של חרדה מפני הצפוי (anticipatory anxiety) מופיעים אצל המרואינות ברמות שונות. הן ביטאו בדבריהן פנים רבות של חרדה או דחק: חוסר מנוחה, קשיי ריכוז, הפרעות בשינה, מתח פיזיולוגי ובכי.

הדחק וחרדת הציפייה תוארו כקיימות ממילא אצל רובן המוחלט של המרואיינות, אך נראה כי הנסיבות שבהן התרחש המחקר הנוכחי, ובשל סמיכותו למבצע "צוק איתן", העצימו עוד יותר את החרדה מפני השירות הצפוי. המרואיינות תיארו הזדהות עם אימהות אחרות לחיילים במצבי סיכון, בעקבות היכרות אישית עם משפחות שבנן נפצע או נהרג, ובשל השפעות של התקשורת. אפשר לראות היחלשות מנגנוני הגנה, וגם ביטויים פיזיים או פסיכולוגיים של דאגה בלתי נשלטת, כפי והפרעות שינה. חלק מן המרואיינות חוו את הדחק בדרך של "חשיפה סובייקטיבית", שהיא חוויה אישית של חשיפה לאירוע מלחיץ גם אם באופן אובייקטיבי לא נחשפו בפועל (Sever, Somer, Ruvio, & Soref, 2008) כדי להתמודד עם חוסר האונים האינהרנטי לסיטואציה, משתמשות האימהות באסטרטגיות שונות, ואחת הדרכים היא להיעזר בהצדקות אינטלקטואליות ורציונליות המצדדות בשירות הקרבי או מוצאות היבטים חיוביים בשירות הקרבי. חלק מההצדקות מדגישות היבטים אישיים של מימוש עצמי, אחרות היבטים חברתיים של תרומה לחברה, אחריות הדדית וחובה אזרחית; ויש שהן מדגישות היבטים אזרחיים ופוליטיים הקשורים בשמירה על הביטחון ובמחויבות לאומית והיסטורית. אסטרטגיה נוספת היא ניסיון להימנע באופן יזום ומכוון ממחשבות על הנושא, וכשהוא עולה, נעשים מאמצים להדחיק ולהסחית את הדעת. ואכן, נראה כי המאמצים נושאים פירות, ורובן המוחלט של המרואיינות תיארו תפקוד אישי, משפחתי ומקצועי תקין למרות המטען הרגשי שעימו הן מתמודדות. אולם ייתכן כי דווקא בשל כך הן נשארות לבד עם ההתמודדויות, שאינן נראות, ופעמים רבות אינן מורגשות בעיני הסביבה שיכלה להיות מקור לתמיכה.

אם כן, אומנם הגיוס מסמל את ההשתייכות החברתית והנשיאה בעול המשותף והתרומה לחברה, אך ההתמודדות איתו היא אישית, ואף בודדה. האימהות מגייסות את הכוחות הקיימים בתוכן ואת אסטרטגיות הפעולה המוכרות להן כדי להתמודד לבד עם החרדות. בכך ניכרת הפרדוקסליות של התהליך: ההקשר הוא חברתי, תרבותי רחב, ואילו ההתמודדות — פרטית. על האם להמשיך לתפקד, להדחיק, להימנע, וכל זאת כדי שלא להפריע את שגרת היום, להמשיך ולהיות, כדברי אפרת, "בצד של העושים ולא בצד של הנושפים". במובן זה ממשיכות המשתתפות לשמר את הסדר החברתי המתעלם מקשיי השירות הקרבי עבור מי שסובב את החייל. הנושא אינו מועלה אפילו בשיחות עם אימהות אחרות, או עם חלק מבני-הזוג, גם בשל הניסיון האישי להימנע מלגעת בפחד, גם בשל הבושה על הפחד, וגם משום שהאימהות נזהרות מ"לעורר שדים מרובים" אצל אימהות אחרות, בשל רגישות הנושא. לכן, רוב המרואיינות תיארו את עצמן כמתמודדות לבד עם הפחד והקושי.

בין גאווה לאשמה: התמודדות אימהות ישראליות לקראת גיוס בניהן

מגבלות המחקר

המדגם קטן (15 מרואיינות), והוא מורכב בעיקר מגנשים ממעמד כלכלי-חברתי בינוני ובינוני-גבוה. לכן יש לנקוט עמדה זהירה ביחס לפרשנות הממצאים. יתרה מכך, ייתכן שהמדגם מייצג דווקא אימהות שחוות מצוקה רבה, ולכן דווקא מרואיינות אלו הסכימו להשתתף במחקר. ייתכן שאופיו של המרכיב הערכי, או האתוס התרבותי שמחזיקות אימהות ממעמד חברתי אחר, כגון עולות חדשות מחבר העמים ומאתיופיה, או ממעמד חברתי-כלכלי נמוך, או לא יהודיות, יהיה אחר. את זאת יהיה מעניין לחקור בהמשך. במחקר הנוכחי לא נבחנו חוויותיהם של אבות לחיילים טרום גיוסם, וחשוב לחקור גם את נקודת מבטם וללמוד כיצד אבות תופסים את שירות בניהם, ומה מסייע או מקשה עליהם לנוכח השירות המתקרב.

מבצע צוק איתן וחטיפת שלושת הנערים שקדמה לו, היו סמוכים למועד הראיונות ועמדו ברקע, וייתכן שהעצימו רגשות מצוקה וחרדה בקרב המרואיינות. עם זאת, במציאות החיים בישראל, מבצעים או אירועי לחימה אינם נדירים; ולכן אפשר להכליל את ממצאי המחקר הנוכחי על המציאות הישראלית.

לסיכום, מהראיונות עולה כי באופן פרדוקסלי כל אם חווה בנפרד ובדרך הייחודית לה את מחיר השותפות בתהליך הקולקטיבי-חברתי. הפער שנחשף כאן בין חוויה של שותפות גורל קולקטיבית, מחויבות לאומית ותרומה חברתית, חוויה שבה שותפה האם בהיותה חלק מהבניית האתוס התרבותי, לבין רגשות הדחק והחרדה האישיות ומנגנוני ההתמודדות, מעוררים תהייה בדבר האחריות החברתית לסייע בחוויה האישית הזאת, או לפחות לתת לגיטימציה לביטויי הרגש הכרוכים בתהליך הגיוס. הגיוס הוא חוויה מאוד מרכזית בחברה הישראלית, והורים רבים מלווים במהלך השנים כמה ילדים לשירות צבאי, וכך לאורך תקופת חיים ממושכת הורים נמצאים במצב שבו ילדיהם אמורים להתגייס או כבר משרתים, ומכאן חשיבותו של המחקר הנוכחי. אפשר שבכוחו של המאמר הנוכחי להשמיע ולהנכיח גם את הקולות המבטאים דחק וחרדה ולעורר מודעות לצורך להתייחס אליהם באופן ממשי, גם כשאלו רק נרמזים. אפשר לעשות זאת, לדוגמה, באמצעות יצירת מסגרות חברתיות או מקצועיות לעיבוד החוויה, כגון קבוצות לאימהות העומדות לפני גיוס בניהן; בהעלאת הנושא לשיח החברתי בישראל; או בהנגשת כלים מעשיים להתמודדות יעילה עם חרדה.

נקודות מפתח

- המחקר על חוויות הורים בארץ ובעולם על התמודדות הורים עם הדחק הקשור לשירות הצבאי של ילדיהם הינו מועט.
- ייתכן שקיים קונפליקט בין רגשות חיוביים ותמיכה בצורך לשרת ובין חרדות ומצוקה בקרב ההורים.
- מחקר איכותני זה בחן את חוויותיהן של 15 אימהות לבנים לקראת גיוס, את קיומו של הקונפליקט בחוויותיהן, ואת התמודדותן עימו במידה שהוא קיים.
- רוב המרואיינות חוו מכלול סותר של רגשות – גאווה וסיפוק מהגיוס הצפוי, לצד חרדות, תסמינים פיזיולוגיים של דחק, ודאגה רבה. התמודדותן תוארה כיעילה ברוב המקרים, אך התרחשה בכדידות וללא תמיכה.
- ראוי לחשוב על התייחסות ציבורית וחברתית להיבטים המאתגרים ולמצוקה שעולה בחוויות האימהות ולהציע מענים מקצועיים וחברתיים.

מקורות

- אלאור, ת. (2001). תנאים של אהבה: עבודת האימהות מסביב למחנה. תיאוריה וביקורת 19, 79-114.
- אלמוג, ע. (1997). הצבר – דיוקן. תל-אביב: עם עובד.
- גילעת, י. (2011). אמהות ולאומיות: קולן של נשים אמניות בשיח השכול וההנצחה. ישראל 18, 235-266.
- ליבליך, ע., תובל-משיח, ר. וזילבר, ת. (2010). בין השלם לחלקיו, ובין תוכן לצורה. בתוך: ל. קסן ומ. קרומר-נבו (עורכות), שיטות לניתוח נתונים איכותניים (עמ' 21-42).
- באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- מיזלס, ע. (1993). השירות הצבאי כמרכיב מרכזי בחוויה הישראלית'. סקירה חודשית 8-9, 3-19.

בין גאווה לאשמה: התמודדות אימהות ישראליות לקראת גיוס בניהן

מייזלס, ע. (1995). לקראת גיוס. בתוך: ח. פלום (עורך), מתבגרים בישראל: היבטים אישיים משפחתיים וחברתיים (עמ' 117-200). אבן-יהודה: רכס הוצאה לאור.

מן-שלוי, ח. (2016). מהאולטרה-סאונד לצבא: המסלול הלא-מודע של הגבריות הישראלית. חולון: רסלינג.

מצר, ש. (2009). קולן השותק של אימהות לחיילים קרביים. בתוך: א. פרוני (עורכת), מבט מהפסיכואנליזה וממקום אחר (עמ' 257-268). רעננה: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד.

סופר, ג., קטן, ל. ושווט, ת. (1993). המשפחה כ"כץ שיגור" — משמעות גיוס הבן הבכור לצבא במשפחה הישראלית של שנות התשעים. חברה ורווחה, י"ג, 351-365.

קימרינג, ב. (2001). קץ שלטון האחוסלים, ירושלים: כתר.

קפלן, ד. (1999). דוד, יהונתן וחיילים אחרים. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

שקדי, א. (2003). מילים המנסות לגעת. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, הוצאת רמות.

ששון-לוי, א. (2006). זהויות במדים — גבריות ונשיות בצבא הישראלי. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד ומאגנס, האוניברסיטה העברית.

תובל-משיח, ר. וספקטור-מרזל, ג. (2010). מבוא. בתוך: ר. תובל-משיח וג. ספקטור-מרזל (עורכות). מחקר נרטיבי: תיאוריה, יצירה ופרשנות (עמ' 7-43). ירושלים: מאגנס ומכון מופת.

Angst, J., Gamma, A., Gastpar, M., Lépine, J. P., Mendlewicz, J., & Tylee, A. (2002). Gender differences in depression. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 252(5), 201-209.

Bitton, S., & Tuval-Mashiach, R. (2017). *Reciprocal influences between distress symptoms of parents of combat soldiers and of their child as a result of the military service*. Paper presented at the Psychology Departmental Research Conference, Bar Ilan University, Israel, June, 2017.

Crow, J. R., & Myers-Bowman, K. S. (2011). "A fear like I've never felt": Experiences of parents whose adult children deployed to combat zones. *Marriage & Family Review*, 47(3), 164-195. doi: 10.1080/01494929.2011.577660.

De Fina, A., & Georgakopoulou, A. (Eds.) (2015). *The handbook of narrative analysis*. Sussex, England: John Wiley & Sons.

Dirkzwager, A. J. E., Bramsen, I., Adèr, & van der Ploeg, H. M. (2005). Secondary traumatization in partners and parents of Dutch peacekeeping soldiers. *Journal of Family Psychology*, 19, 217-226. doi: 10.1037/0893-3200.19.2.217

- Fisak, B., Holderfield, K. G., Douglas-Osborn, E., & Cartwright-Hatton, S. (2012). What do parents worry about? Examination of the construct of parent worry and the relation to parent and child anxiety. *Behavioral and Cognitive Psychotherapy, 40*, 542-557. doi: 10.1017/S1352465812000410
- Josselson, R. (2004). The hermeneutics of faith and the hermeneutics of suspicion. *Narrative Inquiry, 14*, 1-28. doi: 10.1075/ni.14.1.01jos
- Josselson, R., & Lieblich, A. (2001). Narrative research and humanism. In K. J. Schneider, J. F. T. Bugenthal, & J. F. Pierson (Eds.), *The handbook of humanistic psychology* (pp. 275-289). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984) *Stress, appraisal, and coping*. New York, NY: Springer.
- Levy, Y. (2009). Is there a motivation crisis in military recruitment in Israel?. *Israel Affairs, 15*, 135-158. doi: 10.1080/13537120902734426
- Rosen, L. N., & Durand, D. B. (2000). Coping with the unique demands of military life. In J. A. Martin, L. N. Rosen, & L. R. Sparacino (Eds.), *The military family: A practice guide for human service providers* (pp. 55-72). Westport, CT: Praeger Publishers.
- Sever, I., Somer, E., Ruvio, A., & Soref, E. (2008). Gender, distress, and coping in response to terrorism. *Affilia, 23*, 156-166. doi: 10.1177/0886109908314317
- Slaven-Lee, P. W., Padden, D., Andrews, C. M., & Fitzpatrick, J. J. (2011). Emotional distress and health risk behaviours of mothers of United States Marines. *International Nursing Review, 58*, 164-170. doi: 10.1111/j.1466-7657.2010.00860.x
- Zilber, T. B., Tuval-Mashiach, R., & Lieblich, A. (2008). The embedded narrative: Navigating through multiple contexts. *Qualitative Inquiry, 14*, 1047-1069. doi: 10.1177/1077800408321616